

**ХУУЛЬ ЗҮЙН
ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН**

**ҮНДСЭН ХУУЛЬД ОРУУЛАХ ӨӨРЧЛӨЛТИЙН ТӨСЛИЙН
21 ДҮГЭЭР ЗҮЙЛИЙН 21.1 ДЭХ ХЭСЭГТ ХОЛБОГДОХ
ҮР НӨЛӨӨНИЙ ҮНЭЛГЭЭ**

2023

Улаанбаатар хот

Агуулга

НЭГ. УДИРТГАЛ	3
ХОЁР. ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ СОНГОСОН БАЙДАЛ, ҮНДЭСЛЭЛ	4
ГУРАВ. ХУУЛИЙН ТӨСЛӨӨС ҮР НӨЛӨӨГ ҮНЭЛЭХ ХЭСГИЙГ ТОГТООСОН БАЙДАЛ.....	6
ДӨРӨВ. УРЬДЧИЛАН СОНГОСОН ШАЛГУУРЫН ДАГУУ ҮНЭЛСЭН ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙН ҮР НӨЛӨӨНИЙ ҮНЭЛГЭЭ.....	7
4.1 “Зорилгод хүрэх байдал” шалгуурын хүрээнд үнэлсэн байдал	7
4.2 “Ойлгомжтой байдал” шалгуурын хүрээнд үнэлсэн байдал.....	11
4.3 “Харилцан уялдаа” шалгуурын хүрээнд үнэлсэн байдал /Өөрчлөлтийн төслийн хүрээнд нэгтгэн үнэлсэн нь/.....	13
4.4 “Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал”.....	16
4.4.1 “Зөвлөлдөж шийдье” зөвлөлдөх санал асуулга	16
4.4.2 “D-Parliament” цахим системд иргэд, судлаач, хуульчдын гаргасан санал.....	17
ТАВ. ДҮГНЭЛТ	20
ЭХ СУРВАЛЖ.....	21

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬД ОРУУЛАХ ӨӨРЧЛӨЛТИЙН ТӨСЛИЙН 21
ДҮГЭЭР ЗҮЙЛИЙН 21.1 ДЭХ ХЭСЭГТ ХОЛБОГДОХ
ҮР НӨЛӨӨНИЙ ҮНЭЛГЭЭ

НЭГ. УДИРТГАЛ

“Монгол Улсын Засгийн газарт чиглэл өгөх тухай” Улсын Их Хурлын 2022 оны 08 дугаар сарын 29-ний өдрийн 54 дүгээр тогтоолоор хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн харилцан хяналт-тэнцлийг хангах үүднээс Улсын Их Хурлын гишүүний тоог шинэчлэн тогтоох, УИХ-ын сонгуулийн дэвшилтэт тогтолцоог Үндсэн хуулиар баталгаажуулах асуудлыг судлан Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийг боловсруулж, УИХ-д өргөн мэдүүлэхийг Засгийн газарт даалгасан.

Улсын Их Хурлын 2022 оны 34, 54 дүгээр тогтоол, “Зөвлөлдөж шийдье” улсын хэмжээний зөвлөлдөх санал асуулгын зөвлөмжийг баримтлан Засгийн газраас Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хууль болон Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн шаардлагад нийцүүлэн “Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлт”-ийн төслийг /цаашид “Өөрчлөлтийн төсөл” гэх/ боловсруулжээ.

Уг төсөлд Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын 3 дугаар хавсралтаар батлагдсан “Хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх аргачлал”/цаашид “Аргачлал” гэх/-ын дагуу зорилгод хүрэх байдал, ойлгомжтой байдал, харилцан уялдаа, хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал шалгуур үзүүлэлтээр үнэлгээ хийв.

Энэхүү үнэлгээний ажлын зорилго нь “Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлт”-ийн төслийн үр нөлөөг үнэлж, хуулийн төслийн давхардал, хийдэл, зөрчлийг арилган хуулийг хэрэглэхэд ойлгомжтой, хэрэгжих боломжтой байдлаар боловсруулах, улмаар хуулийн төслийн чанарыг сайжруулахад чиглэнэ.

ХОЁР. ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ СОНГОСОН БАЙДАЛ, ҮНДЭСЛЭЛ

Өөрчлөлтийн төслийн зорилго, хамрах хүрээ, зохицуулах асуудалтай уялдуулан, аргачлалд дараах 4 шалгуурыг сонгож төслийн үр нөлөөг үнэллээ.

1. Зорилгод хүрэх байдал;
2. Ойлгомжтой байдал;
3. Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал;
4. Харилцан уялдаа гэсэн шалгуур үзүүлэлт багтана.

Эдгээр шалгуурыг сонгохдоо дараах үндэслэлийг харгалзан үзсэн болно. Үүнд:

“Зорилгод хүрэх байдал” гэсэн шалгуурын хүрээнд, тухайн төслөөр тавьж байгаа зорилгод хүрч чадах эсэхийг тооцож, өөрчлөлтийн төсөлд тусгагдсан зохицуулалт, арга хэмжээнүүд нь уг төслөөр тавьсан зорилгод хүрэх боломжтой эсэхийг үнэлнэ.

“Ойлгомжтой байдал” гэсэн шалгуурын хүрээнд “Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлт”-ийн төслийн зохицуулалт нь түүнийг хэрэглэх, хэрэгжүүлэх субъектүүдийн хувьд ойлгомжтой, логик уялдаатай боловсруулагдсан эсэхийг шалгана.

“Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал” гэсэн шалгуурын хүрээнд тухайн төслийн зохицуулалт иргэд, байгууллагад хэрхэн нөлөөлөх, түүнийг эдгээр этгээдүүд (хуулийн төсөл шууд нөлөөлөх иргэн, хуулийн этгээд) хүлээн зөвшөөрөх эсэх, эсхүл тухайн хуулийн төслийг хэрэгжүүлэх байгууллагын үйл ажиллагаанд нийцэх эсэхийг үнэлнэ.

“Харилцан уялдаа” гэсэн шалгуурын хүрээнд “Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлт”-ийн төслийн зүйл, заалт өөр хоорондоо болон Үндсэн хуулийн суурь үзэл баримтлалд нийцсэн эсэх, мөн төрийн байгууллагын чиг үүрэг давхардсан, зөрчилдсөн эсэхийг нягтална.

Харин Аргачлалын 6 шалгуураас “Практикт хэрэгжих байдал” болон “Зардал” гэх хоёр шалгуур үзүүлэлтийг энэхүү үнэлгээнд сонгож аваагүй болно.

Төсөлд хийх зардлын тооцоог “Хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдон гарах зардлын тооцоог хийх аргачлал”-ын дагуу тусад нь хийсэн. Иймд холбогдох зардлын тооцоог тухайн ажлын тайлангаас үзнэ үү (ХЗҮХ, Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн зардлын тооцоо, судалгааны тайлан, 2023).

Төслийн зохицуулалтууд нь төслийн үзэл баримтлал, төсөлд тусгасан зорилгод хүрэхэд чиглэгдсэн, тус зорилгод хүрэх боломжтой эсэх болон хуулийн төслийг

боловсруулах болсон хэрэгцээ, шаардлагыг хангах боломжтой эсэх талаар голчлон анхаарч, төслийн үр нөлөөг үнэлэх ажлыг гүйцэтгэв. Иймээс энэхүү тайлан нь уг ажлын хүрээнд үнэлгээ хийсэн шалгуур үзүүлэлт болон хуулийн төслийн үр нөлөөг тооцох хүрээгээр хязгаарлагдана.

ГУРАВ. ХУУЛИЙН ТӨСЛӨӨС ҮР НӨЛӨӨГ ҮНЭЛЭХ ХЭСГИЙГ ТОГТООСОН БАЙДАЛ

Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийг дараах байдлаар боловсруулсан байна. Үүнд:

Үндсэн хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийг “Улсын Их Хурал нэг танхимтай байна. Улсын Их Хурлын гишүүдийн далан зургааг мажоритар, далан зургааг пропорциональ системээр сонгоно.” гэж өөрчлөн найруулах;

Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийг бүхэлд нь хамруулж, Аргачлалын “Зорилгод хүрэх байдал”, “Ойлгомжтой байдал”, “Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал”, “Харилцан уялдаа” гэсэн 4 шалгуурын хүрээнд үр нөлөөний үнэлгээ хийв.

Хүснэгт 1. Үр нөлөөг үнэлэх шалгуур

№	Шалгуур үзүүлэлт	Үр нөлөөг үнэлэх хэсэг
1.	Зорилгод хүрэх байдал	“Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлт”-ийн хуулийн төслийн Үндсэн хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийг өөрчлөн найруулж буй хэсэг
2.	Ойлгомжтой байдал	“Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлт”-ийн хуулийн төслийн Үндсэн хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийг өөрчлөн найруулж буй хэсэг
3.	Харилцан уялдаа	“Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлт”-ийн хуулийн төслийн Үндсэн хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийг өөрчлөн найруулж буй хэсэг
4.	Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал	“Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлт”-ийн хуулийн төслийн Үндсэн хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийг өөрчлөн найруулж буй хэсэг

Дээр дурдсан шалгуурын дагуу өөрчлөлтийн төслийн үр нөлөөг үнэлсэн бөгөөд Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийн хамрах хүрээ, төслийн бүтцийг харгалзан дараах дэд хэсгүүдэд хуваан авч үзсэн. Харин хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал шалгуур үзүүлэлтийн үр дүнг тус тайлангийн дөрөвдүгээр бүлгийн 4.8 дахь хэсэгт нэгдсэн байдлаар тусгасан болно.

ДӨРӨВ. УРЬДЧИЛАН СОНГОСОН ШАЛГУУРЫН ДАГУУ ҮНЭЛСЭН ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙН ҮР НӨЛӨӨНИЙ ҮНЭЛГЭЭ

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт	21.1.Улсын Их Хурал нэг танхимтай, далан зургаан гишүүнтэй байна.
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	21.1.Улсын Их Хурал нэг танхимтай байна. Улсын Их Хурлын гишүүдийн далан зургааг мажоритар, далан зургааг пропорциональ аргаар сонгоно.

Үндсэн Хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Улсын Их хурал нэг танхимтай, далан зургаан гишүүнтэй байна.” гэж заасан. Энэхүү өөрчлөлтийн төслөөр сонгуулийн холимог тогтолцоог нэвтрүүлэн улс төрийн жижиг намын төлөөллийг парламентад оруулж улс төрийн олон ургалч үзлийг төлөвшүүлэх, хууль батлах явц дахь хяналтыг сайжруулах үүднээс УИХ-ын гишүүдийн тоог нэмэхээр төсөлд тусгасан байна.

4.1 “Зорилгод хүрэх байдал” шалгуурын хүрээнд үнэлсэн байдал

Үндсэн хуулиар сонгуулийн холимог тогтолцоог нэвтрүүлж буй тухайд

Ардчилсан сонгууль нь улс төрийн шийдвэр гаргах түвшин дэх сонгогчдын оролцоо, төлөөллийг хангах нийгмийн зөвшилцлийн дээд хэлбэр байдаг. Улмаар сонгуулийн тогтолцоо нь нийтээрээ, чөлөөтэй сонгох сонгуулийн зарчмын дагуу иргэдийн өгсөн саналд үндэслэн нам, нэр дэвшигчдэд парламентын суудал хуваарилах аргыг хэлнэ.¹ Өөрөөр хэлбэл, сонгууль нь парламентад ард түмний хүсэл зоригийн илэрхийлэл, тэдний төлөөлөл болохыг нотлохын тулд тодорхой хугацаанд тогтмол явагддаг, парламентын цөөнхөд олонх болох боломж олгох, иргэд өөрсдийн парламентын гишүүн, өөрсдийн төлөөлөлтэй хариуцлага тооцох боломжийг бүрдүүлэх зорилготой ардчиллын үндсэн элементийн нэг юм.² Өнөөгийн байдлаар Монгол Улсад хэрэгжүүлж байгаа сонгуулийн мажоритар тогтолцоо нь сонгогчдын санал гээгдэх, парламентын гишүүн улс орны эрх ашгаас илүүтэйгээр тойргийн эрх ашгийг чухалчлах сөрөг үр дагавар үүсгэж байна. УИХ-ын 2000 оны ээлжит сонгуульд нийт 16% буюу 190.000 сонгогчийн санал гээгдсэн нь 10 тойргийн сонгогчийн тоотой тэнцэх юм. Мөн бусад оронтой харьцуулахад суудал-саналын харьцааны алдагдал маш өндөр байгаа бөгөөд энэ нь УИХ дахь намуудын харьцааг тэнцвэргүй байдалд хүргэсэн.³

¹ ХЗҮХ, “Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн хэрэгцээ, шаардлагын талаарх тандан судалгаа”, УБ, 2023, 17 дахь тал.

² Д.Гангабаатар, “Үндсэн хуулийн эрх зүй”, УБ, 2016, 190 дэх тал.

³ О.Мөнхсайхан, “Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал, тулгамдсан асуудал шийдэл”, УБ, 2020, 161 дэх тал.

Сонгуулийн холимог тогтолцоо нь сонгогчдын санал гээгдэхгүй байх, цөөнхийн төлөөллийг хангах, улс төрийн намын ардчиллыг төлөвшүүлэх зэрэг давуу талтай. Иймд уг төслийн хүрээнд мажоритар болон пропорциональ тогтолцооны давуу талыг тусгасан сонгуулийн тогтолцоо гэж үзэж, холбогдох зохицуулалтыг Үндсэн хуульд тусгаж, сонгуулийн тогтолцооны тогтвортой байдлыг хангах зорилгыг дэвшүүлжээ.⁴

Үндсэн хуульд сонгуулийн тогтолцоог хуульчлаагүй бөгөөд суурь зарчмыг баталгаажуулж, түүнийг хэрэгжүүлэх асуудлыг бие даасан хуулиар зохицуулж ирсэн. 1992 оны Үндсэн хууль батлагдсанаас хойш УИХ-ын ээлжит 8 сонгууль зохион байгуулагдсан. Эдгээр 8 удаагийн сонгуулийн 7 сонгуулийг /1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2016, 2020/ мажоритар тогтолцоогоор, харин 1 /2012/ сонгуулийг холимог тогтолцоогоор зохион байгуулсан. Өмнөх жилүүдэд хэрэглэсэн 7 удаагийн мажоритар тогтолцоогоор зохион байгуулсан сонгуулийн дүнд сонгогчдын санал гээгдсээр иржээ. Тодруулбал, УИХ-ын 2020 оны ээлжит сонгуулийн 26 дугаар тойрогт нэр дэвшигч нийт сонгогчийн 26.16% хувийн санал, УИХ-ын 2020 оны ээлжит 29 дүгээр тойрогт нэр дэвшигч нийт сонгогчийн 27.47% хувийн саналаар УИХ-ын гишүүн болсон. Өөрөөр хэлбэл, УИХ-ын 2020 оны ээлжит сонгуулийн 26 дугаар тойрогт 73.000 санал, 29 дүгээр тойрогт 72.000 сонгогчийн санал гээгджээ.⁵ Мөн УИХ-ын 2020 оны ээлжит сонгуульд сонгуулийн эрх бүхий 2.309.069 сонгогч сонгогчдын нэрсийн жагсаалтад бүртгэгдсэнээс 1.475.780 сонгогч нь буюу сонгогчдын 73.6% нь сонгуульд оролцож санал өгсөн. Түүнчлэн УИХ-ын 2020 оны ээлжит сонгуульд нийт сонгогчдын 45%-ийн саналыг авсан улс төрийн нам парламентын суудлын 81.6%-ийг авчээ. УИХ-ын 2016 оны ээлжит сонгуулиар нийт сонгогчдын 44% орчим нь МАН-ын, 33% нь АН-ын нэр дэвшигчдийг дэмжсэн гэсэн дүн гарсан боловч УИХ-ын суудал хуваарилахад МАН 65, АН 9 суудал авчээ. Энэ байдлаас үүдэн судлаачид мажоритар тогтолцоог пропорциональ тогтолцоотой уялдуулан сонгуулийн холимог тогтолцоог нэвтрүүлэх шаардлагыг дурдсаар ирсэн.

Сүүлийн жилүүдэд сонгуулийн мажоритар тогтолцооны дээр дурдсан сул талаас үүдэн төлөөллийн байгууллагад итгэх иргэдийн итгэл сулрах, иргэдийн санал гээгдэх үзэгдэл түгээмэл байна. Улмаар сонгуулийн мажоритар тогтолцоог дангаар нь ашиглахаас татгалзаж сонгуулийн холимог тогтолцоог нэвтрүүлэх нь зүйтэй.

Ийнхүү сонгуулийн холимог тогтолцоог Үндсэн хуульд тусгах нь улс төрийн цөөнхийн оролцоог хангах, сонгогчдын саналыг үнэгүйдүүлэхгүй байх, тойргийн үзэл суртлаас илүүтэй улсын нийтлэг ашиг сонирхлыг чухалчлах, мөн сонгуулийн

⁴ Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийн үзэл баримтлал, 3 дахь тал.

⁵ Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн дүн, Сонгуулийн Ерөнхий Хороо, 2022 он.

тогтолцоог нэг мөр ойлгон хэрэглэснээр сонгуулийн тогтолцооны тогтвортой байдлыг хангах зорилгод нийцэж байна.

Улсын Их Хурлын гишүүний тоог нэмэгдүүлэх тухайд

Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн хуулийн төсөлд УИХ-ын гишүүний 76-н гишүүнийг мажоритар, үлдсэн 76-г пропорциональ тогтолцоогоор сонгон нийт гишүүний тоог 152 байхаар тусгасан. Ийнхүү нэмэгдүүлэх зорилго нь 1991-1992 онд Үндсэн хуулийг хэлэлцэж батлах үед УИХ-ын гишүүний тоог тухайн үеийн нийт хүн амын тоонд үндэслэн нэг гишүүн дунджаар 27 мянган иргэнийг төлөөлөхөөр тооцоолж, 76 гишүүнтэй байхаар хуульчилсантай холбоотой. Харин өнөөгийн байдлаар хүн амын өсөлттэй холбоотойгоор өнөөдөр 1-г гишүүн дунджаар 44.7 мянган иргэнийг төлөөлөх болжээ. Энэ нь 1 гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоо бараг хоёр дахин нэмэгдэж, гишүүний төлөөлөх чадвар бууруулсныг илэрхийлж байна.

Мөн УИХ-ын гишүүний тоо цөөн учир хууль тогтоомж батлах үйл явцад зүй бус нөлөөлөл орох, нэг гишүүнд эрх мэдэл төвлөрөх, хуулийн биелэлтэд тавих хяналт сулрах сөрөг үр дагавар үүсэх магадлалтай. Парламентын засаглалтай гадны улсад парламент дунджаар 150-аас доошгүй гишүүнтэй байдаг нь хууль тогтоомж болон гүйцэтгэх эрх мэдлийн хуваарилалт, хяналт-тэнцлийг хангахад чиглэдэг байна. Тиймээс парламентын иргэдийг төлөөлөх чадварыг сайжруулах зорилгоор УИХ-ын гишүүдийн тоог хүн амын тоотой уялдуулан нэмэгдүүлэх зорилгоор төсөлд тусгасан.⁶

Ийнхүү гишүүдийн тоог нэмэгдүүлснээр парламентын төлөөлөх чадварыг сайжруулах, УИХ-ын гишүүдийн ажлыг жигд хуваарилах, ачааллыг бууруулан, гүйцэтгэх болон хууль тогтоох эрх мэдлийн харилцан хяналтыг тэнцвэржүүлэх боломж бодитоор бүрдэхээр байна.⁷

Тодруулбал, Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 8.1.2-т зааснаар УИХ-ын гишүүн нь “байнгын хороонд заавал харъяалагдах” үүрэгтэй. Одоогийн байдлаар 3 байнгын хороонд харъяалагдсан 37 гишүүн, 2 байнгын хороонд харъяалагдан ажиллаж буй 29 гишүүн, 1 байнгын хороонд гишүүнээр ажиллаж байгаа 7 гишүүн байна. 2020 оноос өмнө Улсын Их Хурлын гишүүн хоёроос илүүгүй байнгын хороонд ажиллахыг зөвшөөрдөг байсан бол 2020 онд Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 26.1 дэх хэсэгт нэмэлт, өөрчлөлт оруулан “Байнгын хороо нь 19 хүртэл гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байх бөгөөд гишүүн нэгэн зэрэг гурваас илүүгүй Байнгын хороонд

⁶ Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийн үзэл баримтлал, 3 дахь тал.

⁷ ХЗҮХ, “Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн хэрэгцээ, шаардлагын талаарх тандан судалгаа”, УБ, 2023, 30 дахь тал.

харьяалагдан ажиллаж болох”-оор зохицуулсан. Өөрөөр хэлбэл, гишүүд хэд хэдэн байнгын хороонд харьяалагдан, тэдний ажлын ачаалал тэнцвэртэй бус байна.⁸

Мөн гүйцэтгэх болон хууль тогтоох эрх мэдлийн харилцан хяналтыг тэнцвэржүүлэх хүрээнд ҮХЦ-ийн “Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн зарим заалт Монгол Улсын Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэсэн тухай” 2022 оны 08 дугаар сарын 15-ны өдрийн 02 тоот тогтоолын 8 дахь үндэслэлд “...Үндсэн хуулиар баталгаажсан төрийн эрх мэдэл хуваарилах зарчмын дагуу парламентын засаглалыг төгөлдөршүүлэх зорилгоор хүн амын тоонд үндэслэн парламентын гишүүдийн тоог нэмж өөрчлөх, сонгуулийн тогтолцоог боловсронгуй болгох замаар хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн тэнцвэр болон төлөөллийн чадварыг бүрэн хангах асуудлыг шийдвэрлэдэг хандлага парламентын засаглал бүхий улс орнуудад нэгэнт тогтсон байна. Иймд дэлхий нийтийн чиг хандлага, Үндсэн хуулиар баталгаажсан дээрх үзэл баримтлалын хүрээнд Үндсэн хуулийн үндсэн бүтэц, суурь үзэл баримтлалд нийцүүлэн УИХ-ын гишүүний тоог нэмэх нь хууль тогтоогчийн бүрэн эрхэд хамаарах асуудал болно.” гэжээ.⁹

Иймд гишүүдийн тоог нэмэгдүүлэх нь УИХ-ын төлөөлөх чадварыг сайжруулах, УИХ-ын гишүүдийн ачааллыг жигд хуваарилах, гүйцэтгэх болон хууль тогтоох эрх мэдлийн харилцан хяналтыг тэнцвэржүүлэх зорилгод нийцсэн гэж үзлээ.

Харин парламентын гишүүний тоог тогтоохдоо Куб язгуурын томъёог хэрэглэсэн боловч, олон улсын жишгээс ялгаатай нь нийт амын тоонд үндэслэн тооцсон байна. Аж үйлдвэржсэн улсуудын туршлагаас үзэхэд парламентыг гишүүдийн тоог тооцох хүрээнд Куб язгуурыг хэрэглэхдээ нийт хүн амын тоонд бус, хөдөлмөрийн насны иргэний тоонд үндэслэх бий. Улмаар Монгол Улсын хөдөлмөрийн насны иргэдийг 2,125,000¹⁰ хэмээн Куб язгуураар тооцвол 130 гишүүн гэсэн тоо гарахаар байгааг анхаарах нь зүйтэй.

Үндсэн хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийг “Улсын Их Хурал нэг танхимтай байна. Улсын Их Хурлын гишүүдийн далан зургааг мажоритар, далан зургааг пропорциональ аргаар сонгоно.” гэж өөрчлөх тухайд зорилгод нийцэж буй шалгуурын дагуу дараах дүгнэлтийг хийлээ.

Нэг. Сонгуулийн холимог тогтолцоог нэвтрүүлснээр улс төрийн жижиг нам парламентад суудал авах боломж бүрдэж, улс төрийн цөөнхийн төлөөллийг

⁸ Мөн тэнд

⁹ Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн Цэцийн Тогтоол, Монгол улсын үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн зарим заалт монгол улсын үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэсэн тухай, Дугаар 02, 2022 он. Холбоос: <https://legalinfo.mn/mn/detail?Lawid=16530977997941>

¹⁰ Үндэсний статистикийн хороо, “Ажиллах хүчний судалгааны 2022 оны I улирлын товч танилцуулга”, УБ, 2023, 4 дэх тал.

хангагдана. Мөн сонгуулийн мажоритар тогтолцооны сул тал болох сонгогчдын санал гээгдэх үзэгдлийг хязгаарлах, улс төрийн олон ургалч үзлийг төлөвшүүлж төлөөллийн ардчиллыг хангах боломжтой.

Хоёр. УИХ-ын гишүүний тоог нэмэх нь парламентын төлөөлөх чадварыг сайжруулах, УИХ-ын гишүүний эрх мэдэл, ажлын ачааллыг тэнцвэржүүлэх, хууль тогтоох эрх мэдлийн харилцан хяналтыг хангах зорилгод нийцнэ. Харин гишүүний тоог тогтоохдоо дээр дурдсан Куб язгуурын аргыг ашиглах тохиолдолд улсын нийт хүн амын тоонд үндэслэх бус, бусад улсын туршлагад тулгуурлан нийт хөдөлмөрийн насны иргэдийн тоо эсхүл сонгуулийн насны иргэдийн тоог үндэслэн тогтоох нь төлөөлөн удирдах зарчмын үүднээс үндэслэлтэй гэж үзлээ.

4.2 “Ойлгомжтой байдал” шалгуурын хүрээнд үнэлсэн байдал

Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төсөлд “... Улсын Их Хурлын гишүүдийн далан зургааг **мажоритар**, далан зургааг **пропорциональ** аргаар сонгоно.” гэж тусгажээ.

Үндсэн хуулийн 8 дугаар зүйлийн нэг дэх хэсэгт “Монгол хэл бол төрийн албан ёсны хэл мөн.” хэмээн заасан. Мөн Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 30 дугаар зүйлийн 30.1.3 дах хэсэгт “үг хэллэгийг монгол хэл бичгийн дүрэмд нийцүүлэн хоёрдмол утгагүй товч, тодорхой, ойлгоход хялбараар бичих”, тус зүйлийн 30.5.1 дэх хэсэгт “уг нэр томъёог оноосон нэр монгол хэлэнд байхгүй бол гадаад нэр томъёог хэрэглэж болно.” гэж хуулийн төслийн хэл зүйн найруулгад тавих нийтлэг шаардлагыг тусгасан байна.

Дээрх зүйл заалтад оруулсан “мажоритар”, “пропорциональ” гэх нэршлийг Үндсэн хуульд шууд тусгах нь Үндсэн хуулийн 8 дугаар зүйл болон Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн холбогдох зүйл заалтын агуулгад харшилж болох юм. Иймд мажоритар болон пропорциональ гэсэн нэршлийг сонгуулийн олонхын болон хувь тэнцүүлэх тогтолцоо гэж монгол хэлэнд хөрвүүлэн хэвшсэн¹¹ байдлыг харгалзан төсөл дэх нэршлийг өөрчлөх нь ойлгомжтой байдлыг нэмэгдүүлнэ.

Үндсэн хуулийн хорин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийг “Улсын Их Хурал нэг танхимтай байна. Улсын Их Хурлын гишүүдийн далан зургааг мажоритар, далан зургааг пропорциональ аргаар сонгоно” гэж өөрчлөх нь ойлгомжтой байдал шалгуурт агуулгын хувьд нийцэж байна. Харин УИХ-ын сонгуулийн тогтолцоог тодорхойлохдоо “мажоритар”, “пропорциональ” гэх нэршлийг хэрэглэсэн нь Хууль тогтоомжийг тухай

¹¹ Б.Чимид, “Сонгуулийн тогтолцоонд ард түмэн, түүний үндсэн хууль буруутай юу”, УБ хот, 2011, 56-57 дахь тал.

хуульд харшлахаас гадна Монгол хэлэнд хэрэглэж тогтсон нэр томъёог галигласан шинжтэй байх тул ойлгомжгүй байна.

Иймд дээрх нэр томъёог “мажоритар” гэснийг “олонхын тогтолцоо” гэж, “пропорциональ” гэснийг “хувь тэнцүүлэх тогтолцоо” гэж, сонгуулийн энэ хоёр тогтолцоог нэгтгэснийг “холимог тогтолцоо” хэмээн монгол хэлний оноосон нэрээр бичих нь Үндсэн хуулийн 8 дугаар зүйл болон Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн холбогдох зүйл заалтад нийцнэ.

4.3 “Харилцан уялдаа” шалгуурын хүрээнд үнэлсэн байдал /Өөрчлөлтийн төслийн хүрээнд нэгтгэн үнэлсэн нь/

Хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх аргачлалын 2.8 дугаар зүйлд заасны дагуу “Харилцан уялдаа” гэсэн шалгуурын хүрээнд тухайн хуулийн төслийн зүйл, заалт хоорондын болон бусад хууль тогтоомжтой нийцсэн эсэх, мөн төрийн байгууллагын чиг үүрэгтэй давхардсан, зөрчилдсөн эсэх, тухайн чиг үүргийг төрийн байгууллага зайлшгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай эсэх, уг чиг үүргийг төрийн бус байгууллагаар гүйцэтгүүлэх боломжтой эсэхийг шалгадаг. Үүний дагуу доорх хүснэгт дэх асуултад хариулах замаар хуулийн төслийн уялдаа холбоог тогтоосон болно.

Хүснэгт 4. “Харилцан уялдаа” шалгуурыг Өөрчлөлтийн төслийн хүрээнд нэгтгэн үнэлсэн нь

№	Шалгах хэрэгсэл	Тайлбар
1	Хуулийн төслийн зохицуулалт тухайн хуулийн зорилттой нийцэж байгаа эсэх;	Сонгуулийн тогтолцоо болон парламентын гишүүдийн тоог нэмэхтэй холбоотой асуудал;
2	Хуулийн төслийн “Хууль тогтоомж” гэсэн хэсэгт заасан хуулиудын нэр тухайн харилцаанд хамаарах хууль мөн эсэх;	Өөрчлөлтийн төсөлд “хууль тогтоомж” гэсэн хэсэг байхгүй болно.
3	Хуулийн төсөлд тодорхойлсон нэр томъёо тухайн хуулийн төслийн болон бусад хуулийн нэр томъёотой нийцэж байгаа эсэх;	Өөрчлөлтийн төсөлд УИХ-ын сонгуулийн тогтолцоог тусгахдаа “мажоритар”, “пропорциональ” гэх нэршлийг хэрэглэсэн байна. Харин “мажоритар” гэснийг “олонхын тогтолцоо” гэж, “пропорциональ” гэснийг “хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо” гэж, сонгуулийн энэ хоёр тогтолцоог нэгтгэснийг “сонгуулийн холимог тогтолцоо” гэх зэргээр монгол хэлний оноосон нэрээр өөрчлөх нь Үндсэн хуулийн 8 дугаар зүйлийн нэг дэх хэсэгт “Монгол хэл бол төрийн албан ёсны хэл мөн” гэж заасантай бүрнээ нийцэх юм.
4	Хуулийн төслийн зүйл, заалт тухайн хуулийн төсөл болон бусад хуулийн заалттай нийцэж байгаа эсэх;	Өөрчлөлтийн төслийн зүйл, заалт тухайн төсөл болон бусад хуулийн заалттай зөрчилдөхгүй байна.
5	Хуулийн төслийн зүйл, заалт тухайн хуулийн төслийн болон бусад хуулийн заалттай давхардсан эсэх;	Өөрчлөлтийн төслийн зүйл, заалт тухайн хуулийн төслийн болон бусад хуулийн заалттай давхардсан заалт байхгүй.
6	Хуулийн төслийг хэрэгжүүлэх этгээдийг тодорхой тусгасан эсэх;	Өөрчлөлтийн төслийг хэрэгжүүлэх этгээдийг тодорхой тусгасан гэж үзлээ.

7	Хуулийн төсөлд шаардлагатай зохицуулалтыг орхигдуулсан эсэх;	Өөрчлөлтийн төсөлд шаардлагатай зохицуулалтыг орхигдуулаагүй.
8	Хуулийн төсөлд төрийн байгууллагын гүйцэтгэх чиг үүргийг давхардуулан тусгасан эсэх;	Төрийн байгууллагын гүйцэтгэх чиг үүргийг давхардуулан тусгаагүй байна.
9	Төрийн байгууллагын чиг үүргийг төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоодоор гүйцэтгүүлэх боломжтой эсэх;	Төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоодоор гүйцэтгүүлэх боломжгүй.
10	Татварын хуулиас бусад хуулийн төсөлд албан татвар, төлбөр, хураамж тогтоосон эсэх;	Өөрчлөлийн төсөлд албан татвар, төлбөр, хураамжийн талаар эрх зүйн зохицуулалт тусгаагүй.
11	Тухайн хуулийн төсөлд тусгасан тусгай зөвшөөрөлтэй холбоотой зохицуулалтыг Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хуульд тусгасан эсэх;	Өөрчлөлтийн төсөлд тусгай зөвшөөрөлтэй холбоотой зохицуулалтыг тусгаагүй.
12	Монгол Улсын Үндсэн хууль болон Монгол Улсын олон улсын гэрээнд заасан хүний эрхийг хязгаарласан зохицуулалт тусгасан эсэх;	Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төсөл нь Монгол Улсын нэгдэн орсон Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт, НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейгаас 1993 оны 48/134-р тогтоолоор баталсан Хүний эрхийн үндэсний байгууллагын нөхцөл байдлын талаарх зарчим /Парисын зарчим/-д нийцэхээр байна.
13	Хуулийн төслийн зүйл, заалт жөндөрийн эрх тэгш байдлыг хангасан эсэх;	Өөрчлөлийн төслийн зүйл, заалт жөндөрийн эрх тэгш байдлыг алдагдуулахгүй.
14	Хуулийн төсөлд шударга бус өрсөлдөөнийг бий болгоход чиглэсэн заалт тусгагдсан эсэх;	Өөрчлөлийн төсөлд шударга бус өрсөлдөөнийг бий болгоход чиглэсэн заалт тусгаадаагүй.
15	Хуулийн төсөлд авлига, хүнд суртлыг бий болгоход чиглэсэн заалт тусгагдсан эсэх;	Өөрчлөлтийн төсөлд авлига, хүнд суртлыг бий болгоход чиглэсэн заалт тусгаадаагүй.
16	Хуулийн төсөлд тусгасан хориглосон хэм хэмжээг	Өөрчлөлтийн төсөлд хориглосон хэм хэмжээг тусгаагүй.

	зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагын талаар тодорхой тусгасан эсэх.	
--	---	--

Энэхүү хэсэгт аргачлалд заасан 16 асуултын хүрээнд хүснэгт хэлбэрт оруулан төслийн заалтын харилцаа уялдаа хэсгийг бүхэлд нь шалгаж дараах дүгнэлтийг хийж байна.

Үндсэн Хуульд өөрчлөлт оруулах төслийн зохицуулалт тухайн хуулийн зорилттой нийцэж байна.

Хууль тогтоомжийн тухай хуульд нийцүүлэх үүднээс Монгол Улсын Үндсэн Хуульд өөрчлөлт оруулах төсөлд хэрэглэсэн гадаад нэр томъёо буюу мажоритар болон пропорциональ гэсэн нэршлийг хэвшиж тогтсон монгол хэлээр шууд бичих нь зүйтэй.

4.4 “Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал”

Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдлыг үнэлэхдээ хууль тогтоомжийг хэрэглэх этгээд, мэргэжлийн холбоодоос өөрчлөлтийн төсөлд бичгээр санал авах, санал асуулга явуулах, холбогдох байгууллага, этгээдүүдийн хүрээнд хэлэлцүүлэг явуулах зэрэг арга хэмжээг зохион байгуулж, тэдгээр этгээдүүд уг хуулийн төслийн зохицуулалтыг ямар хэмжээнд хүлээн авч байгааг судалдаг. Өөрөөр хэлбэл, тухайн төслийн зохицуулалтаар тодорхой эрх, үүрэг хүлээх этгээдүүдийн санаа бодлыг мэдэх зорилготой.

“Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал” шалгуурын хувьд төсөл боловсруулахаас өмнө болон дараах шатанд иргэд болон холбогдох байгууллагуудыг хамруулсан зөвлөлдөх үйл ажиллагааг зохион байгуулж, үр дүнг нэгтгэх ажил хийгдэж буйг харгалзан үзэх шаардлага байна.

Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төсөл нь Үндсэн хуульд орох өөрчлөлт буюу төр, ард түмэн хоорондын харилцааны үндэс болсон “нийгмийн гэрээ” болохын учир бусад хууль тогтоомжоос онцлог байдлаар хүлээн зөвшөөрөгдөх байдлыг үнэлэх нь зүйтэй. Иймд хүлээн зөвшөөрөгдөх байдлыг үнэлэх гол шалгуур нь тухайн төслийг иргэд, тэр дундаа холбогдох салбарын судлаачид хэрхэн ойлгож, хүлээн авч буй байдлыг тодруулах, хүлээн зөвшөөрч буй эсэхийг шалгах нь тохиромжтой хэмээн үзлээ.

4.4.1 “Зөвлөлдөж шийдье” зөвлөлдөх санал асуулга

Улсын Их Хурлын 2022 оны 80 дугаар тогтоолын дагуу “Зөвлөлдөж шийдье” зөвлөлдөх санал асуулгыг хоёр үе шаттай зохион байгуулагдсан.

Эхний шатны санал асуулга 2023 оны 01 дүгээр сарын 26-наас 02 сарын 02-ныг дуустал үргэлжилсэн ба тус санал асуулгад түүвэрт сонгогдсон 157 нэгжийн 1570 иргэн хамрагдсан ба статистикийн байгууллагаас тусгайлан бэлтгэсэн 77 мэдээлэл цуглуулагч ажилласан байна. Хоёр дахь шат мөн оны 02 дугаар сарын 14, 15-ны өдрүүдэд Төрийн ордонд зохион байгуулагджээ. Үндэсний статистикийн хороо 2023 оны 02 дугаар сарын 16-ны өдөр “Монгол Улсын Их Хурлын 2022 оны 80 дугаар тогтоолын дагуу зохион байгуулсан зөвлөлдөх санал асуулгын үр дүнгийн тайлан”-г боловсруулан Зөвлөлдөх зөвлөлд хүргүүлсэн байна.

Зөвлөлдөх зөвлөл дээрх Зөвлөлдөх санал асуулгын үр дүнгийн тайланг хэлэлцэж, 02 дугаар сарын 17-ны өдөр нэг ба хоёрдугаар шатны санал асуулгын дүнгээр оролцогчдын олонхын саналаар дэмжигдсэн асуудлуудыг Монгол Улсын Их Хурал шийдвэрлэхдээ Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцүүлж, харгалзан үзэх нь зүйтэй хэмээн үзэж 4 бүлэг зөвлөмжийг гаргасан. Тус зөвлөмжийн 2.3-т “Иргэдийг

төлөөлөх парламентын чадавхыг нэмэгдүүлж, төлөөллийн ардчиллыг бэхжүүлэх”, 2.4-т “Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийг олонхын болон хувь тэнцүүлсэн тогтолцоог хослуулан явуулах эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх”, 2.6-д Улс төрийн хатуу намын хатуу гишүүнчлэлээс татгалзаж, бодлогын нам болгох эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх”, 3.6-т “Засгийн газар засаг захиргааны шинэчлэл хийх саналыг боловсруулж УИХ-д оруулж шийдвэрлүүлэх” хэмээн тус тус заасан нь Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийн агуулга болон үндсэн үзэл баримтлалын хувьд нийцсэн байна.

4.4.2 “D-Parliament” цахим системд иргэд, судлаач, хуульчдын гаргасан санал

Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 39¹ дүгээр зүйлд Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд иргэдийн оролцоог хангах эрх зүйн зохицуулалтыг тусгасан. Тодруулбал, тус 39¹ дүгээр зүйлийн 39¹.1.-д Үндсэн хуулийн Гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдлэхдээ тодорхой асуудлыг шийдвэрлүүлэх талаар асуулт асуух, санал өгөх эрхээ Улсын Их Хурлын албан ёсны санал авах цахим хуудас, гар утас, хөдөлгөөнт төхөөрөмжид зориулсан Улсын Их Хурлын албан ёсны программ хангамж /цаашид “цахим хуудас” гэх/-аар дамжуулан хэрэгжүүлж болно гэжээ.¹²

Энэхүү заалтад үндэслэн Улсын Их Хурлын үндсэн үйл ажиллагаа болох хууль тогтоох үйл хэрэгт иргэд, олон нийтийн оролцоог хангахад чиглэсэн “D.PARLAMENT.MN”-д Монгол Улсын Засгийн газар Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн хуулийн төслийг 2022 оны 04 дүгээр сарын 14-ний өдөр байршуулж иргэдийн саналыг авч эхэлсэн байна.

2023 оны 04 дүгээр сарын 28-ны өдрийн байдлаар тус цахим системд иргэдийн өгсөн санал болон бидэнд ирүүлсэн саналуудыг Өөрчлөлтийн төслийн зүйл тус бүрээр ангилан авч үзье.¹³

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг: “1.Улсын Их Хурал нэг танхимтай байна. Улсын Их Хурлын гишүүдийн далан зургааг мажоритар, далан зургааг пропорциональ аргаар сонгоно.”

Хүснэгт 5. Үндсэн хуулийн Хорин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн өөрчлөлтөд өгсөн судлаач, иргэдийн санал.

№	Санал өгсөн	Агуулга
1.	Судлаач 1	Тухайн парламентын гишүүдийн тоо оновчтой байгаа эсэхийг үнэлэхдээ нэг талаас тухайн улсын иргэдийн төлөөллийг бүрэн хангаж байгаа эсэх, нөгөө талаас зорилго, чиг үүргээ үр дүнтэй хэрэгжүүлж байгаа эсэхийг гол шалгуур болгох ёстой.

¹² Монгол Улсын Их Хурлын тухай хууль, 2020 он, УБ хот, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=15441>

¹³ <https://d.parliament.mn/tusul/81df9e9a-3243-4a24-b9bf-6d0e571d7c21>

		Судлаачийн нүдээр, бусад орны туршлагын өнцгөөс харвал Монгол Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог 100- 120 орчим байлгахад тохирмоор байна гэж үзнэ. Сонгуулийн мажоритар ба пропорциональ тогтолцооны аль аль нь давуу ба сул талтай, иймд эдгээрийг хослон хэрэглэх нь сул талыг сааруулж, давуу талыг нь ашиглах бололцоо олгох тул зөв алхам гэж үзэж дэмжиж байна.
2.	Судлаач 2	Улс төрийн тогтолцооны томоохон өөрчлөлт нь гишүүдийн тоотой шууд хамааралтай. Сонгуулийн хууль, Намын тухай хуулиудын шинэчилсэн найруулгын төслүүд ҮХНӨ-тэй салшгүй холбоотой гэж хувьдаа үзэж байна. Гишүүдийн тоо нь парламентын засаглалын бодит баталгаа, илрэл, чадамж нь байна.
3.	Судлаач 3	Парламентын засаглалыг төгөлдөржүүлэхэд тоог нэмэгдүүлэх нь өөрөө төлөөллийн оролцоог хангах хамгийн зөв алхам л гэж харж байна. Гол нь УИХ-ын одоогийн төсөв нэмэгдэхгүй байх хэрэгтэй байна.
4.	Иргэн 1	Монголын улс төр эрх мэдэл, эд баялаг, найз нөхөд, худ ургийн сүлжээндээ идэгдэж буй энэ цаг үед зоригтойгоор парламентын шинэчлэл хийх хэрэгтэй. Ард түмэн "хулгайчдын тоог нэмэх гэлээ" гэж байгаа нь төр засагтаа итгэх итгэл ямар их унасныг харуулж байгаа хэлбэр. Энэ унасан итгэлийг шинжлэх ухаанчаар эрүүлээр сэргээх нэг арга нь Үндсэн хуулийн өөрчлөлт , Улс төрийн намын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга мөнөөс мөн.
5.	Иргэн 2	Өнөөдөр УИХ-ын нэг гишүүн 3 хүртэл байнгын хороонд харьяалагдах, нэг байнгын хорооны гишүүдийн тоо 12- ¹⁹ хүртэл байна. Байнгын хороо нь хуулийн судалгаа хийх, хуулийн төслийг хэлэлцүүлэх зэрэг хууль боловсруулах үйл явцыг бүгдийг хариуцан гүйцэтгэж эцэст нь батлуулдаг. Улмаар батлуулсан хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавин ажиллах ёстой. Өнөөгийн байдлаар энэхүү үүргээ бүрэн дүүрэн биелүүлэх чадамж "давжаа парламентад" их бага байна. Парламентын нэг гишүүний хүн амыг төлөөлөх төлөөллийн чадамж нэмэгдэж иргэдэд илүү хүртээмжтэй улс төрийн шийдвэр гаргалтууд хийдэг болохын төлөө бид гишүүдийн тоог 152 болгож өөрчлөх зайлшгүй шаардлага байна
6.	Иргэн 3	Хүн ам 1992 оноос хойш 1.5 дахин өссөн байтал 76 төлөөлөл байгаа нь иргэн бүрийн санал гээгддэг, иргэн бүрийг төлөөлдөг тогтолцоог халах цаг болсон. Холимог элемент оруулж ирж байгааг маш зөв гэж үзэж байна
7.	Иргэн 4	УИХ-ын хууль батлах үйл явцыг сайжруулах, ард иргэдийн эрх ашиг, дуу хоолойг парламентын түвшинд тусгах боломж нөхцөл улам сайжрах, иргэдийн улс төрийн оролцоо нэмэгдэх зэрэг давуу талтай юм.
8.	Иргэн 5	Гишүүдийн тоо цөөн байгаа нь УИХ-д чанаргүй хууль батлагдах, авлига албан тушаалын хэрэг гарах эрсдэлийн бий болгож байгаа тул гишүүдийн тоог нэмэх хэрэгтэй.
9.	Иргэн 6	Өнөөдрийн өөхнөөс, маргаашийн уушги" гэж.. Алс хэтээ харсан, үр хүүхдээ бодсон, улс орноо гэсэн хэн боловч гишүүдийн тоог нэмэгдүүлэхийг дэмжих байлгүй дээ. Одоогийн 76 гишүүн 2-3 байнгын хороонд харьяалагддаг, хууль чанаргүй батлагддаг, эрх мэдлийн хэт төвлөрөл гээд асуудал их байна
10.	Иргэн 7	76-хан гишүүнтэй байх нь ганц хоёрхон хүний нөлөөлөлд автах өндөр эрсдэлтэй. Өнгөрсөн 30 жил бэлхнээ харуулж байна. Ер нь тоог нэмэхгүй бол цаашид хэмжээгүй мэдэлтэй хэдхэн хүнийг бий

		болгосоор л байх болно. Тэгэхээр гишүүдийн тоог 152-оос бүр ч олон болгох ёстой. Ер нь онолын хүрээнд нэг хүн 50 орчим хүнтэй ойр харилцаатай байж чаддаг. /Theory of Dunbar's number/ Тэгэхээр Их Хурлыг 2 хүн атгачих боломжтой. Парламентын ардчилсан манай оронд ийм зүйл байх нь утгагүй хэрэг. Сонгуулийн холимог тогтолцоог Үндсэн хуульд шууд тусгаж өгөх нь сонгууль бүрийн өмнө дүрмээ өөрчилдөг байдлыг засах томоохон дэвшил болно гэж бодож байна.
11.	Иргэн 8	Манайх шиг цөөн хүн амтай оронд 76 гишүүн хангалттай. Ямар ч санаачилга, бүтээмж гардаггүй энэ орон тоог нэмэх шаардлага байхгүй
12.	Иргэн 9	Гишүүдийн тоог 100% буюу 2 дахин нэмэгдүүлж буйг дэмжихгүй. Харин 50% буюу 38-аар нэмэгдүүлж 114 гишүүнтэй болох.
13.	Иргэн 10	Дэмжихгүй байна. Нэг танхимтай хяналтгүй парламент манайд тохирохгүй нь сүүлийн 30 жилд батлагдлаа. Одоо өөрсдийгөө бодолгүй зоригтой шийдвэр гаргаж хоёр танхимтай парламенттай болмоор байна Сонгогдог хэсгээс нь санал аваад сонгодог жирийн иргэдээс санал авах хэрэгтэй

“Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал” шалгуурын хувьд, иргэд болоод судлаачдын өгсөн саналыг нэгтгэн дүгнэвэл, төсөлд тусгагдсан өөрчлөлтийг зорилго, Үндсэн хуулийн суурь үзэл баримтлал, зарчмын хувьд хүлээн зөвшөөрөгдөхөөр байна.

Дээрхээс гадна, Засгийн газар УИХ-ын 2022 оны 34 дүгээр тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах эсэх асуудлаар ард иргэдийн оролцоо, ил тод байдлыг хангах, зорилгоор олон нийтийн саналыг судлах сэдвийн хүрээ” болон “Монгол Улсын Засгийн газарт чиглэл өгөх тухай” УИХ-ын 2022 оны 54 дүгээр тогтоолын хүрээнд Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төсөлд иргэдийн саналыг авах ажлыг зохион байгуулж байгаа бөгөөд аймгуудын санал асуулгын нэгтгэлийн урьдчилсан дүнг үзвэл, тухайн төслийн заалтууд санал өгсөн иргэдийн 61.9 хувийн дэмжлэгийг авсан байна.

Цаашид өөрчлөлтийн төслийг санаачлагчийн зүгээс өдгөө хийж буй бүхий л түвшний хэлэлцүүлэг, санал авах ажиллагааг улам илүү өргөжүүлж, эрчимжүүлснээр өөрчлөлтийн төслийн хүлээн зөвшөөрөгдөх байдлыг нэмэгдүүлээд зогсохгүй өөрчлөлтийн төслийг боловсронгуй болгоход зохих ёсоор дэмжлэг болж Үндсэн хуульд өөрчлөлт хийх болсон хэрэгцээ, шаардлагыг бүрэн хангах боломжийг нэмэгдүүлэх болохыг анхаарах нь зүйтэй юм.

Дээр дурдсан байдлаас дүгнэвэл, одоогийн байдлаар Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төсөл нь хүлээн зөвшөөрөгдөх байдлын хувьд тухайн шалгуурыг хангасан хэмээн үзэж болохоор байна.

ТАВ. ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийг, Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын 3 дугаар хавсралтаар батлагдсан “Хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх аргачлал”-ын дагуу үнэллээ. Ийнхүү Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийн зүйл заалт тус бүрээр нэгтгэн дүгнэвэл:

Сонгуулийн холимог тогтолцоог Үндсэн хуулиар баталгаажуулснаар мажоритар тогтолцооны хүрээнд үүсэж буй сонгогчдын санал гээгдэх асуудлыг бууруулах, улс төрийн цөөнхийн төлөөллийг парламентад оруулснаар улс төрийн олон ургалч үзлийг төлөвшүүлэх, гишүүдийн тойргийн ашиг сонирхлоос илүүтэйгээр улс торны эрх ашгийг чухалчлах үзлийг бий болгох боломж нээгдэнэ. Мөн УИХ-ын гишүүний тоог нэмснээр тэдний эрх мэдэл болон ажлын ачааллыг тэнцвэржүүлэх, хууль тогтоох явц дахь эрх мэдлийн харилцан хяналтыг сайжруулснаар ардчиллын төлөөллийн зарчимд нийцнэ. Гэхдээ УИХ-ын гишүүний тоог Куб язгуурт тулгуурлан тогтоохдоо нийт хүн амын тооноос бус, сонгуулийн насны нийт иргэдийн тоонд тулгуурлан тогтоох нь төлөөллийн зарчмын хувьд хүлээн зөвшөөрөгдөнө. Мөн УИХ-ын сонгуулийн тогтолцоог тусгахдаа “мажоритар”, “пропорциональ” гэх нэршлийг хэрэглэх нь Үндсэн хуулийн 8 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг болон Хууль тогтоомжийн тухай хуульд заасан хуулийн төслийн хэл зүй, найруулгад тавих нийтлэг шаардлагад нийцэхгүй байна. Иймд мажоритар болон пропорциональ гэсэн нэршлийг сонгуулийн “олонхын” болон “хувь тэнцүүлэх тогтолцоо” өөрчлөх нь ойлгомжтой байдлыг нэмэгдүүлнэ гэж үзлээ.

ЭХ СУРВАЛЖ

Хууль тогтоомж, эрх зүйн акт

Монгол хэлээр:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992
2. Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг дагаж мөрдөхөд шилжих журмын тухай хууль, 2019
3. Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хууль, 2010
4. Улс төрийн намын тухай хууль, 2005
5. Монгол Улсын Засгийн Газрын тухай хууль, 1993 он
6. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 02 дугаар дүгнэлт, 1995
7. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн Монгол улсын үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн зарим заалт монгол улсын үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэсэн тухай 02 дугаар тогтоол, 2022
8. Хууль тогтоомжийн тухай хууль, 2015
9. Монгол Улсын Их Хурлын тухай хууль, 2020 он
10. Монгол Улсын Их Хурлын Тогтоол, “Өмч хувьчлалын тухай”, Дугаар 11, 1995 он
11. Монгол Улсын Их Хурлын Тогтоол, төрийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, бүтцийн ерөнхий бүдүүвчийг шинэчлэн батлах тухай, Дугаар 07, 2020 он

Гадаад хэлээр:

1. Constitutional court act of Korea
2. Local Authority Act of Korea
3. Act on special cases concerning the administration of Seoul special metropolitan city
4. Federal Constitutional Court Act of Germany, 1993
5. Political Parties Act, 2009

Ном, сурах бичиг, судалгааны тайлан, эмхэтгэл, илтгэл, өгүүлэл

Монгол хэлээр:

1. Д.Гангабаатар, Үндсэн хуулийн эрх зүйн удиртгал, УБ, 2012 он.
2. Д.Гангабаатар, Үндсэн хуулийн эрх зүй: Төрийн байгуулал, зарчим, үзэл баримтлал, УБ, 2016 он.
3. Б.Чимид, Үндсэн хуулийн мэдлэг, УБ, 2008 он.
4. Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль шинжлэх ухааны тайлбар, УБ, 2022 он.
5. Ч.Энхбаатар, “Үндсэн хуулийн эрх зүй”, УБ, 2007 он.
6. ХЗДХЯ, Дэлхийн банкны “Хууль зүйн салбарын үйлчилгээг сайжруулах төсөл”, “Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй” оюутны гарын авлага, 2011 он.
7. Ц.Сарантуяа, “Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй” Хоёр дахь хэвлэл, УБ, 2021 он.
8. О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, УБ, 2021 он.
9. О.Мөнхсайхан, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал, тулгамдсан асуудал шийдэл, УБ, 2020 он.
10. Парламентын судалгааны хүрээлэн, “Парламент судалгааны эмхэтгэл” боть 40, УБ, 2022 он.
11. Монгол Улсын Их Хурал, “Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөлтэй холбоотой судалгаа, мэдээлэл, лавлагаа”, УБ, 2017 он.
12. Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн хяналтын Монгол загвар Үндсэн эрхийн хамгаалал ба эрх мэдлийн тэнцвэр*, “Үндсэн хуулийн эхийн баригч - Б.Чимид, Олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл”, УБ, 2020 он.

13. Арне Мавбич, “Үндсэн хуулийн хяналт”, Мэргэн Их Монгол, Г.Баясгалан, Д.Одбаяр, Д.Сугар нарын орчуулга, УБ, 2014 он.
14. Г.Билгүүн, *Үндсэн хуулийн шүүхийн маргаан хянан шийдвэрлэх харьяалал (Харьцуулсан судалгаа)*, “Эрх зүй” сэтгүүл, 2020, №4
15. Г.Билгээ, Д.Халиун, Парламентын сонгуулийн тогтолцоо, парламентын гишүүдийн тоо ба түүнийг тогтоох, тооцох зарчим (СТ-22/405), “Парламент” судалгааны эмхэтгэл, боть 40.
16. Юрген Харбих, *ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх эрх зүй, улс төр, нийгмийн хөгжлийн зөрчилдөөний уулзвар дээр*, “Монголын төр эрх зүй” сэтгүүл, 2014, №4(78)
17. Т.Доохүү, Ч.Энхбаатар, “Гадаад орнуудын Үндсэн хуулийн эрх зүй тусгай анги”, УБ, 2009 он.
18. О.Мөнхсайхан, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд Цэцийн гишүүний араат бус, хариуцлагатай байдлыг хангах нь*, “Эрх зүй” сэтгүүл, 2016, №4
19. Д.Халиун, Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох дээд байгууллагуудын сонгуулийн тогтолцоо (СТ-22/306), “Парламент” судалгааны эмхэтгэл, боть 40.
20. О.Мөнхсайхан, “Иргэний өргөдөл, мэдээлэлтэй холбоотой Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхийг оновчтой тодорхой боломж”, “Монгол Улсын хууль зүйн шинжлэх ухаан: одоо ба ирээдүй” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, УБ, 2015 он.
21. УИХ, Зөвлөлдөх санал асуулга асуултын лавлагаа, танилцуулга, УБ, 2023 он.
22. Хөдөөгийн сэргэлт, Ерөнхий сайдын илтгэл, 2022.03.10 <https://gazar.gov.mn/blog/today/h-d-qijn-sergelt-ndesnii-chuulgan-zohion-baiquulagdlaa>
23. Хот хөдөөгийн тэнцвэрийг хангах, төвлөрлийг сааруулах арга хэмжээний санал боловсруулах ажлыг гүйцэтгэлээ, 2021.04.11.
24. Нутгийн удирдлага сорилт ба шийдэл үндэсний чуулганы эмхэтгэл, Төвлөрлийг сааруулах, нутгийн удирдлагыг бэхжүүлэх чиглэлээр Нэгдсэн Үндэстний байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөрийн бодлого, УБ, 2016 он.
25. С.Нарангэрэл, “Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн талаарх Академич С.Нарангэрэлийн бичмэл санал”, 2023.04.24, Холбоос: <https://ip.ac.mn/c/1013593?Content=3707277>
26. МУИХТГ, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж” Боть I-XII, УБ 2022 он.
27. Г.Совд нар, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар”, УБ, 2000 он.
28. ХЗҮХ, “Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн хэрэгцээ, шаардлагын талаарх тандан судалгаа”, УБ, 2023 он.
29. Р.Хатансайхан, “Улсын болон орон нутгийн зэрэглэлтэй хотын эрх зүйн зохицуулалт” магистрын зэрэг горилсон судалгааны ажил, УБ, 2023 он.
30. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн дүн, Сонгуулийн Ерөнхий Хороо, 2022 он.
31. Үндэсний статистикийн хороо, “Ажиллах хүчний судалгааны 2022 оны I улирлын товч танилцуулга”, УБ, 2022 он.
32. Ардчиллыг хуулиар бэхжүүлэх Европын Комисс (Венецийн Комисс), ЕАБХАБ-ын Ардчилсан институт, хүний эрхийн алба (ЕАБХАБ/АИХЭГ) Монгол Улс, Улс төрийн намын тухай хуулийн төслийн тухай судалгааны тайлан.

Гадаад хэлээр:

1. 성낙인, 헌법학, 법문사, 2021
2. 조소영, 국회의원 정수에 관한 헌법적 고찰, 한국비교공법학회, 공법연구 제 13 권, 2012
3. 헌법 제
4. 김종일, 미국 연방대법관의 종신제에 관한 검토, 우리나라 헌법재판관의 임기와 관련하여, 한국공법학회, 공법연구, 2014
5. 최진혁, 지방분권과 지역균형발전에 따른 세종특별자치시의 발전과제: 정부부처 이전을 중심으로, 충남대학교 사회과학연구소, 사회과학연구 제 26 권, 2015

Цахим эх сурвалж

Монгол хэлээр:

1. Ц.Сарантуяа, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн онцлог, эрх зүйн харьцуулалт” Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, 2002 он, <https://legaldata.mn/buteel/pdf?id=775>
2. “УИХ-ын нэр бүхий дөрвөн гишүүн Үндсэн хуулийн цэцэд ханджээ”, 2018.12.13, <https://www.parliament.mn/nn/4216/>
3. 2022 оны 1-р улирлын байдлаар, <https://www2.1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Labour%20force%202022%201.pdf&In=Mn>
4. Улсын Их Хурлын байнгын хороод, <https://www.parliament.mn/cv/?appointmentId=105>
5. Хот хөдөөгийн тэнцвэрийг хангах, төвлөрлийг сааруулах арга хэмжээний санал боловсруулах ажлыг гүйцэтгэлээ, 2021.04.11, mncg.mn
6. Т.Алтангэрэл, “Үндсэн эрхийн маргаан шийдвэрлэх нь: ХБНГУ-ын туршлага” Эрдэм шинжилгээний нийтлэл, https://legaldata.mn/buteel/pdf?fbclid=IwAR2qdimLTBOVAI16ipMZPiDjm4_OoKR2OWccXNo9I04qtGcf2VkJ0jofKO7w&id=1411

Гадаад хэлээр:

1. Congress of local and regional authorities of Europe, Recommendation 133 (2003) on the management of capital cities, <https://rm.coe.int/management-of-capital-cities-rapporteur-mrs-n-shymanska/168071a20e>
2. Hyowon Lee, *A Constitutional Review Model: The Case of Korea*, 2020, 42 дахь тал, https://nagoya.repo.nii.ac.jp/record/30824/files/caledp_19_37.pdf.
3. South Korea population, <https://www.worldometers.info/world-population/south-korea-population/>
4. German Institute for Human Rights, <https://ennhri.org/our-members/germany/>.
5. The Commissioner for Human Rights Policy and Humanitarian Assistance, <https://www.auswaertiges-amt.de/en/about-us/coordinators/hr-commissioner>.
6. Bonn's new profile, <https://www.bonn.de/microsite/en/services/information-for-media/bonns-new-profile.php>.
7. World Bank Decentralization Thematic Team, “What is Decentralization?”, The online Source Book on Decentralization and Local Development”, Холбоос: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/history_fao.htm